

ARTICLES CENTRALS

Pobles i comunitats indígenes, violència i alternatives de pau

Francisco López Bárcenas

Professor, investigador i assessor de comunitats indígenes

La proliferació ininterrompuda d'esdeveniments socials violents escurça la memòria dels pobles. De l'important dels pobles només en queda, si és que en queda alguna cosa, una imatge difusa, perquè altres successos més recents reclamen el lloc que els correspon en la memòria popular. Davant el degoteig d'escenes dantesques de mort arreu del territori mexicà, convertit en cementiri involuntari, són pocs, molt pocs, els que entenen el que està passant i menys encara els que pensen que la violència no és un disseny diví, que la situació que viuen els mexicans és un producte de la descomposició de la societat i que, per deslliurar-se'n, cal tornar enrere i desfer bona part del camí fet, per trobar l'horitzó.

Entre els pobles i les comunitats indígenes del país, això és clau. L'exclusió per discriminació i racisme ha construït, entre la població mestissa i els grups indígenes, unes relacions asimètriques tan profundes que el seu resultat és un colonialisme intern, d'acord amb el qual són uns grups aliens els que decideixen els aspectes importants de la vida d'aquests pobles i comunitats, deixant-los decidir únicament sobre allò que no s'oposa als seus interessos. D'aquesta manera, la violència històrica que pateixen els pobles i comunitats indígenes assoleix un caràcter estructural. Serveix per excloure'ls de tot allò rellevant en la vida nacional i controlar-ne la vida interna. Pel que fa a la dimensió nacional, només compten com a vots en els processos electorals, mentre que en l'àmbit local poden fer el que vulguin sempre que no pertorbin l'ordre d'explotació i control colonial que se'ls ha imposat.

Tanmateix, els pobles indígenes sempre han oposat resistència a aquesta violència que els assola. Així mateix, sempre han buscat i trobat la manera pacífica d'acomodar-s'hi, pressionant els seus opressors i negociant-hi en funció de les seves pròpies capacitats i les aliances que aconsegueixen. Quan això no ha estat possible, no han dubtat a recórrer a les armes, com un recurs extrem, per defensar la seva existència i els seus drets; fan servir la violència per aconseguir la pau. Així va ser en la segona part del segle XIX, quan la consolidació del capital va posar en perill la seva existència com a pobles, els seus territoris i els seus governs propis. Van perdre la guerra, però la derrota no va ser total i van tornar a les armes amb la revolució de 1917. Hi van recuperar quelcom del que al segle passat els havien arrabassat; les seves terres, sobretot. Tanmateix, se'ls va seguir sotmetent a la violència i la invisibilització, que és una altra forma subtil de violència.

“ La violència històrica que pateixen els pobles i comunitats indígenes assoleix un caràcter estructural; se'ls exclou de tot l'important de la vida nacional i se'n controla la vida interna ”

Una dada dramàtica de la violència oficial contra els pobles indígenes és que, en tota la seva existència, la força aèria mexicana només ha fet servir els seus bombarders contra els pobles indígenes: l'any 1927, contra els pobles iaquis de Sonora que es negaven a depositar les armes contra el govern fins que els tornessin les seves terres, que els polítics i empresaris els havien arrabassat; l'any 1957, contra els pobles triquis d'Oaxaca que havien executat el comandant de la zona militar establerta a San Juan Copala, el seu centre polític i cerimonial, perquè els robava el cafè i traficava amb armes que després ell mateix decomissava; l'any 1994, contra els pobles maies de l'estat de Chiapas organitzats en l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional, que es van aixecar en armes contra el govern per la situació inhumana que patien.

De l'anterior gairebé ningú no se'n recorda. De la mateixa manera, són molt pocs els que recorden les accions repressives recents contra els pobles indígenes, tot i que van

desembocar en desenes de morts, ferits, desapareguts i captius, amb la consegüent indignació popular en aquells temps. Les massacres d'Aguas Blancas el juny de 1995, a l'estat de Guerrero; la d'Acteal, el desembre de 1997, a l'estat de Chiapas; la d'Agua Fría el maig de 2002, a Oaxaca; i la desaparició d'estudiants de l'escola Normal Rural Isidre Burgos, d'Ayotzinapa, Guerrero, el setembre de 2014, en són només els casos més sonats. Tot i això, a mesura que passa el temps, l'oblit substitueix la memòria, mentre que l'exigència de justícia per a les víctimes i de càstig per als responsables es dilueix perquè hi ha altres successos igual de greus que reclamen atenció.

La violència contra els pobles i comunitats

L'any passat, quan Andrés Manuel López Obrador va llançar la seva tercera candidatura a la Presidència de la República, molts pobles, comunitats i organitzacions indígenes li van donar suport perquè hi veien l'oportunitat de canviar la situació de violència que vivien des de la instauració de les polítiques neoliberals, cap a l'última dècada del segle XX; d'altres se'n van mantenir al marge, però al final van recolzar la seva candidatura, convençuts que, com a opció de govern, era el mal menor. Dit d'una altra manera, van votar-hi a favor, però no com a millor opció, sinó perquè no n'hi havia cap altra. També perquè en la seva campanya va difondre un discurs en consonància amb les lluites dels pobles indígenes contra l'extractivisme i a favor de la defensa del seu territori i els seus recursos naturals. Com veurem més endavant, el seu càlcul no va ser del tot encertat, perquè la violència contra ells no ha cessat un any després del nou govern.

Aquesta lluita ha generat inestabilitat social i, en molts casos, violència contra els opositors. D'acord amb la Comissió pel Diàleg amb els Pobles Indígenes de Mèxic, una institució del govern federal, en el sexenni passat es van registrar 312 conflictes que involucraven pobles i comunitats indígenes, els detonants dels quals eren projectes d'explotació minera, la propietat i possessió de la terra, els projectes d'infraestructures (carreteres, gasoductes i explotació d'hidrocarburs), projectes hidràulics (construcció de preses i aqüeductes per al transvasament d'aigua d'una conca a una altra) i projectes de seguretat i justícia (organització de policies comunitàries). Hi cal afegir els conflictes derivats de l'aprofitament de l'aigua i la biodiversitat, recursos naturals molt apreciats per les empreses mercantils per portar-los al mercat.

“ Són molt pocs els que recorden les accions repressives recents contra els pobles indígenes, tot i que van deixar desenes de morts, ferits, desapareguts i captius ”

Segons un altre informe no exhaustiu elaborat pel Congrés Nacional Indígena (CNI) –un espai de confluència d'organitzacions que lluiten per l'autonomia i els drets dels pobles indígenes, creat el 12 d'octubre de 1996 per donar suport al compliment dels Acords sobre drets i cultura indígena entre l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN) i el govern federal–,¹ des de llavors, les organitzacions que aglutina havien patit 117 assassinats i 11 desaparicions entre els seus integrants. Segons aquesta organització: “La xifra real és més gran perquè en aquesta llista provisional generalment només hi apareixen aquells que tenien responsabilitats polítiques o operatives. Falten els noms dels morts que havien resistit en els seus camps de blat de moro, les seves cerimònies i les seves tasques quotidianes”. A més, hi manquen els afectats per la violència d'organitzacions que no participen en el CNI.

En la llista preliminar de membres del CNI assassinats, s'hi compten 51 tsotsils de tres comunitats de Chiapas; 33 nahues (22 de Michoacán, cinc de Jalisco, quatre de Guerrero, un de Morelos i un de Colima); sis binnizà de dues comunitats d'Oaxaca; sis choles de tres comunitats de Chiapas; cinc purépeches de dues comunitats de Michoacán; cinc chontals de dues comunitats d'Oaxaca; tres triquis de dues comunitats d'Oaxaca; tres tseltals de dues comunitats de Chiapas; dos chinanteques d'Oaxaca, un nu'saavi d'Oaxaca, un me'phaa i un mixe de Oaxaca. Les 11 persones indígenes integrants del CNI desaparegudes són 10 nahues de Michoacán, Jalisco, Veracruz i Puebla i un indígena d'Oaxaca desaparegut a la Ciutat de Mèxic.

A aquests assassinats i desaparicions polítiques cal afegir-hi els assassinats durant l'actual sexenni d'Andrés Manuel López Obrador: Noé Jiménez Pablo, Santiago Gómez Álvarez, Samir Flores Soberanes, Julián Cortés Flores, Ignacio Pérez Girón, José Lucio Bartolo Faustino, Modesto Verales Sebastián, Bartolo Hilario Morales, Isaías Xanteco

Ahuejote i un jove nahua de Colima. Es tracta de gent que va creure en les polítiques de canvi promeses per l'actual govern, però, en constatar que tinguessin cap efecte, van continuar amb la seva lluita en defensa dels seus drets. Un altre grup és el dels indígenes privats de llibertat, perseguits o amenaçats per defensar les seves terres i buscar una vida digna per a ells, les seves famílies i les seves comunitats i pobles.

Propostes de pau i nova vida

En aquest panorama, molts dirigents d'organitzacions de pobles i comunitats indígenes opinen que hi ha una guerra permanent contra ells i que no parará si no es proposen alternatives pacifistes. Una guerra en què conflueixen molts factors i actors: d'una banda, el model extractivista del desenvolupament econòmic, la relació de les empreses capitalistes amb el crim organitzat, les polítiques de sotmetiment aplicades per l'Estat; i, d'altra banda, la defensa que els pobles i comunitats fan dels seus territoris a través de la mobilització popular. En aquest sentit, a mesura que el temps passa, els pobles en lluita transformen les seves maneres de lluitar fins a allunyar-se dels mètodes verticals d'organització i tornar a les formes pròpies. Més que no en organitzacions, s'aglutinen en les seves estructures politicoreligioses pròpies, que són molt variades. És possible trobar-hi des de les democràtiques, en què les assemblees prenen les decisions que després executen els seus representants, fins a les militars, on el que més pesa és l'experiència bèl·lica dels dirigents. Un altre vessant organitzatiu objecte d'atenció és la preeminència de l'organització civil sobre la religiosa, encara que en molts casos es pretengui el contrari.

Juntament amb els seus mètodes de lluita també n'han canviat els objectius. De confrontar directament el govern exigint que reconegui els seus drets, passen gradualment a enfortir les seves estructures locals i, a partir d'aquí, resistir els embats externs. Això ens porta a l'important: per fer-ho recorren a la seva experiència històrica i els seus valors culturals, mantinguts i recreats durant segles. Són els nous mètodes de lluita i el canvi d'objectiu, que poden aportar alternatives per a la pacificació; i no només dels pobles i les comunitats indígenes, sinó també del país, si es vol fer cas al missatge que envien i els ensenyaments que poden difondre. Molta gent considera que no hi ha cap moviment indígena perquè ja no ocupen places ni oficines públiques, ni se'ls veu manifestar-se per les grans avingudes urbanes. N'hi ha prou, però, amb un

passeig per les comunitats per sorprendre's de com s'hi discuteix sobre el futur constantment; s'hi fan rituals per demanar perdó a la mare terra, per no haver-ne tingut cura i permetre que li fessin mal; i s'hi invoquen les seves deïtats perquè els il·luminin. Tot a la seva manera, amb el seu propi ritme i per mitjà dels seus propis mecanismes.

D'aquests processos, els pobles i comunitats en diuen reconstitució i creació d'autonomies. N'hi ha de tota mena: segons les necessitats dels pobles i les comunitats indígenes, les possibilitats d'aconseguir els objectius que es proposen, els recursos de què disposen per aconseguir-ho i, en molts casos, els suports que poden obtenir de les aliances que teixeixen. En això, sens dubte, l'experiència en territori zapatista és important, però també n'hi ha altres arreu del territori mexicà. Al nord, els pobles lluiten per defensar els seus territoris assetjats pel capital; al centre també, encara que els processos s'hi diversifiquin, perquè hi ha processos de creació de governs propis i policies comunitaris per a la seguretat, basats en els seus propis recursos i allunyats de les disposicions estatals.

“ Els nous moviments indígenes no només volen acabar amb la violència, sinó també posar fi a les causes que la generen. Volen transformar allò nociu del món occidental oferint, a canvi, el millor del que els és propi ”

En altres casos, es generen projectes propis dels pobles i comunitats indígenes, pensats i dissenyats per ells mateixos. Entre aquests projectes hi ha projectes de reforestació o recollida d'aigua, de manera que la societat es reconcilia amb la natura; projectes de sembra d'aliments, on se sembra el que es consumeix fent un ús racional de la terra i posant en pràctica els seus coneixements ancestrals; o projectes d'educació deslligats de la política oficial i que atorguen prioritat als coneixements locals. En paral·lel, proliferen els projectes culturals de poetes, historiadors i filòsofs locals que, si es tinguessin en compte en les polítiques culturals i educatives,

enriquieren força les polítiques oficials.

L'important d'aquests processos és que ja no s'exigeix el reconeixement estatal de l'autonomia, que s'exerceix, consegüentment, com una veritable forma de vida. En un ambient quotidià de violència, la reconstitució dels pobles i la creació d'autonomies es converteix en un recurs organitzatiu i polític amb el qual els pobles s'enfronten a les múltiples violències; contra la desposseïció i la dominació (estructural), contra la violència de l'Estat (política), contra l'estigma (discriminació) i contra el crim organitzat. Els nous moviments indígenes no només volen acabar amb la violència, sinó també posar fi a les causes que la generen. Volen transformar allò nociu del món occidental oferint, a canvi, el millor del que els és propi. Al centre d'aquests complexos processos hi ha la construcció d'autonomies, amb els seus propis recursos, que mostra que es pot viure en pau si es privilegia el bé comú per damunt dels interessos particulars.

Conclusió

Com es fa patent, les alternatives dels pobles indígenes per acabar amb la violència que ofega el país no miren d'ajustar el que no funciona del sistema, perquè saben que no és possible i, encara que ho fos, resoldria només el problema de la violència directa, immediata, de la societat mestissa, mentre que la violència estructural, colonial, racista i discriminatòria que històricament s'exerceix contra ells seguiria persistint i, al cap d'uns anys, tornaria a sorgir. Per això insisteixen a canviar les regles del joc, incidir en les causes profundes del problema, el qual, a parer seu, rau en el disseny d'Estat que al llarg del temps han construït els mexicans, excloent els indígenes i els seus drets. Segons els pobles i comunitats indígenes, perquè hi hagi pau cal transformar l'Estat d'arrel, perquè tots tinguem l'oportunitat de viure dignament.

Per tal d'aconseguir-ho, ofereixen la seva experiència de resistència però, sobretot, els seus valors culturals, entre els quals predomina l'ésser col·lectiu sobre l'individual, la solidaritat amb els que menys tenen, el do d'oferir el que la natura ha donat i una relació diferent entre la societat i la natura; i d'acord amb els quals els governs, siguin assemblearis o verticals, sempre han de fer atenció a la protecció del bé comú, per al benestar de tots. En temps de crisi, en què està en joc l'existència mateixa de la vida,

això s'hauria de valorar amb tota la serietat necessària. És molt probable que en allò local s'hi manifestin els problemes que la globalització ha provocat. Els pobles i comunitats indígenes ens ofereixen un camí per construir un futur millor per a tots. És cosa nostra si sabem escoltar-los.

SOBRE L'AUTOR

Originari de la comunitat de Santa Rosa Caxtlahuaca, a la regió Mixteca d'Oaxaca, Francisco López Bárcenas té estudis de postgrau en Dret i Desenvolupament Rural. Professor, investigador i assessor de comunitats indígenes, ha exercit també càrrecs comunitaris a la seva localitat d'origen i ha documentat la història dels pobles mixteques, els moviments indígenes contemporanis i les transformacions de l'Estat i la seva legislació.

1. López Bárcenas, Francisco, "Los movimientos indígenas en México: rostros y caminos", *El Cotidiano*, núm. 200, Revista de la Universidad Autónoma Metropolitana-Unidad Azcapotzalco, Mèxic, novembre-desembre de 2016.

Aquesta és una versió traduïda de l'article publicat originalment en castellà.

Fotografia Maria de Jesús Patrici, indígena nahua.

© Generalitat de Catalunya